

აუცილებლობის სემანტიკის გადმოცემის
თავისებურებანი ქართულ-თურქული მასალის მიხედვით

ჰარუნ ჩიმქე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტის
ასოცირებული ასოცირებული. საქართველო,
ქუთაისი, თამარ მეფის #59. 4600,
+ (995) 593 555000, harun.cimke@atsu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0002-2790-1146>

აბსტრაქტი

ზმნის კილოს გადმოცემის სისტემა თითქმის ყველა ენაში განსხვავებულია. სტატია ეხება ზმნის აუცილებლობის სემანტიკის გამოხატვის თავისებურებანს ქართულ-თურქული მასალის მიხედვით, კერძოდ, იმის გარკვევას, თუ რა გრამატიკული საშუალებები არსებობს ქართულის აუცილებლობის სემანტიკის გადმოსაცემად თურქულში.

ზოგადად, ქართულში კილოს კატეგორია ერთ-ერთი ყველაზე რთული და სადავო საკითხია. კილოს რაოდენობასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგი მეცნიერის მიხედვით კილო სამია, ზოგის მიხედვით – ოთხი, ზოგი ხუთსაც ასახელებს, საბოლოო ჯამში კი შვიდამდე კილო იყრის თავს. თანამედროვე ქართული ენის გრამატიკებში გამოიყოფა სამი კილო: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი. დანარჩენები, რომლებმაც ადგილი ვერ დაიმკვიდ-

რეს ენაში, ასეთია: თხოვნითი, აკრძალვითი, პირობითი და შედეგობითი.

კილოს კატეგორიასთან დაკავშირებით საინტერესოდ გვესახება ქართულ-თურქული მონაცემების განხილვა. ამჯერად შევხებით აუცილებლობის სემანტიკის გადმოცემის საშუალებებს ორივე ენაში.

თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ზმნის კილოს რაოდენობა ხუთია. ესენია: თხრობითი, ბრძანებითი, აუცილებლობითი, ნატვრითი და თხოვნით-პირობითი. ქართულში ზმნის კილო გაფორმებული არ არის გრამატიკული ნიშნით, ანუ კილოს არ გააჩნია ნიშანი. იგი მწკრივის ერთ-ერთი ელემენტია და გამოიხატება რომელიმე მწკრივის ფორმით, იგი უმეტესად მიჩნეულია სემანტიკურ კატეგორიად. თურქულში კი ყველა გრამატიკული კილო მარკირებულია.

ქართულის აუცილებლობის სემანტიკის გადმოცემისას თურქულში საკმაოდ საინტერესო სურათი იქმნება. კერძოდ, წინადადებაში – „თავადს – თავადობა უნდა ეტყობოდეს და გლესს – გლესობა“ = თურქ. „Beyin bey olduğu, köylünün de köylü olduğu anlaşılmalı“. უნდა ნაწილაკის გამო ორივე ენაში გამოხატულია ვალდებულება. „ეს ამბავი რაღაცას უნდა ნიშნავდეს, ისე კი ძალიან ლამაზი თვალები უნდა ჰქონდეს“ = თურქ. „Bu haberin bir anlamı olmalı, normalde çok güzel gözleri olmalı“. პირველი წინადადება ეჭვის მატარებელია, ხოლო მეორე – ვარაუდისა. ორივე შემთხვევაში თურქულიც იმავე მნიშვნელობას ატარებს, რაც ქართულშია. „რისი უნდა მეშინოდეს; რა უნდა მრცხვენოდეს; რა უნდა მინდოდეს...!“ = თურქ. „Neden korkmalıyım; neden utanmalıyım; ne isteyebilirim?“ ქართული უნდა ნაწილაკიანი აწმყოს კავშირებითის ფორმების თურქულში გადატანისას გვხვდება საინტერესო სურათი, კერძოდ, პირველი ორი წინადადება ზუსტად გამოხატავს აუცილებლობას „Korkmalıyım, utanmalıyım“, ხოლო ბოლო წინადადებით კი გადმოცემულია შესაძლებლობის მნიშვნელობა „isteyebilirim“, რაც აწმყოსკავშირებითიანი

უნდა ნაწილაკის ერთ-ერთი ფუნქციაა. „ასე არ უნდა წაიკითხო!“ = თურქ. “Böyle okumamalsın!” – უნდა ნაწილაკიანი II კავშირებითი თურქულშიც აუცილებლად შესასრულებელ მოქმედებას გადმოცემს აუცილებლობითი კილოს ნიშნების (-MALI, -MELİ) მეშვეობით.

ქართულ-თურქული ზმნის კილოების ფორმათა შედარებითი ანალიზის შედეგად კარგად ჩანს სტრუქტურულად განსხვავებულ ორ ენას შორის როგორც საერთო, ისე განსხვავებული მხარეები. მსგავსება და განსხვავება ეხება სემანტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური საშუალებების შესაბამისობას.

საკვანძო სიტყვები: აუცილებლობა; სემანტიკა; შედარებითი ანალიზი; ქართულ-თურქული; თავისებურებები.

შესავალი

სხვადასხვა აგებულების მქონე ენებთან ქართული ენის შედარება ბევრ სირთულესთანაა დაკავშირებული. შეიძლება ითქვას, რომ ენებს შორის სტილისტიკური თუ გრამატიკული განსხვავებები, რომლებიც აუცილებლობის სემანტიკასთან დაკავშირებით ხშირად იჩენს თავს, უმეტეს წილად ქართული ზმნის თავისებურებათა შედეგია.

ქართული ზმნა გამორჩეული თავისი მრავალფეროვნებითა და სირთულეებით. ეს ეხება ქართული და თურქული მასალის მიხედვით აუცილებლობის სემანტიკის გადმოცემასაც, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინო ხდება ენობრივი ურთიერთობების ნებისმიერ საფეხურზე.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ქართულ ენაში აუცილებლობის სემანტიკას გამოხატავს უნდა + აწმყოს კავშირებითის, უნდა + II კავშირებითისა და უნდა + II შედეგობითის ფორმები, რომელიც ხშირად გარკვეულ პრობლემებს ქმნის. ეს განსაკუთრებით ეხება ირიბ კილოებს. ძველ ქართულთან შედარებით თანამედროვე ქართულში ირიბ ირეალურ კილოთა

რაოდენობა შემცირებულია და შესაბამისად ფართოვდება თხრობითი კილოს ფორმებით არათხრობითი შინაარსით გამოყენების სფერო.

მეთოდი

იმ კანონზომიერების დასადგენად, თუ როგორ ხდება აუცილებლობის სემანტიკის გადმოცემის თავისებურებანი ქართულ-თურქული მასალის მიხედვით. გამოვიყენეთ როგორც დაკვირვების, ასევე და მონაცემთა ანალიზის მეთოდები. აღნიშნული კვლევის მეთოდების საშუალებით შესაძლებელი იქნა მოძიებული მაგალითებზე დაკვირვების შედეგად გამოგვევლინა და გაგვეანალიზებინა

მსჯელობა და შედეგები

აუცილებლობის სემანტიკის ქართულთან ურთიერთმიმართების კვლევისას შევეცდებით, დავადგინოთ თურქული ერთეულების ქართული შესატყვისები, რომელიც იქნება მისაღები და ღირებული.

ზმნის კილოთა რაოდენობა ყველა ენაში მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია. ასეა ქართულსა და თურქულშიც.

ქართული ენის გრამატიკაში კილო ზმნის ერთ-ერთი კატეგორიაა. ქართულში კილო ძირითადად სამია: თხრობითი, კავშირებითი, ბრძანებითი (შანიძე, 1980:107; კვაჭაძე, 1993:236), თუმცა კილოს რაოდენობასთან დაკავშირებით ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგიერთი მეცნიერი დამოუკიდებელ კილოდ მიიჩნევს ნატვრითსა და პირობით კილოს (ჩიქობავა, 1952:48); გ. გოგოლაშვილი ათამადე კილოს ასახელებს. სხვათაგან განსხვავებით იგი დამატებით გამოყოფს კილოს ისეთ სახეებს, როგორიცაა: თხოვნითი, აკრძალვითი, შედეგობითი, რეალური და ირეალური (გოგოლაშვილი, 2010: 116).

განსაკუთრებული თავისებურებებით გამოირჩევა ქართულში კავშირებითი კილო. როგორც საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, კავშირებითი კილო ისეთ მოქმედებას გამოხატავს, რომელიც არ არის ფაქტი, მაგრამ შეიძლება ხდებოდეს

ახლა, მოხდეს მომავალში ან მომხდარიყოს წარსულში: წერდეს, დაწეროს, დაეწეროს...

მეცნიერთა შორის სადავოდ არის ქცეული ქართულში კავშირებითი კილოს რაოდენობის საკითხიც. იგი ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ განსაზღვრული.

სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში კავშირებითი კილო გრამატიკულად გამოხატული ზმნური კატეგორიაა: იგი მორფოლოგიურად განსხვავებულია თხრობითი კილოს ფორმებისაგან (შანიძე, 1980: 204; კვაჭაძე, 1993: 210-211), თუმცა ეს მოსაზრება საყოველთაოდ აღიარებული არ არის. სრულიად განსხვავებული შეხედულება აქვთ მეცნიერებს: ბ. ჯორბენაძეს, გ. გოგოლაშვილს, ა. არაბუღს, ა. პაპიძს. ა. პაპიძე აღნიშნულ მოსაზრებასთან დაკავშირებით საუბრობს იმ წინააღმდეგობაზე, რაც ახლავს კავშირებითი კილოს, როგორც კატეგორიის, გაგებას. მისი აზრით: კავშირებითი კილოს ფორმასა და შინაარსს შორის არსებული შეუსაბამობა, რაც ზოგჯერ აძნელებს კილოური სემანტიკის დადგენას, აშკარად მიაჩნიათ იმ ფაქტზე, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში კილოს, და, კერძოდ, კავშირებითი კილოს, მორფოლოგიური კატეგორია დარღვეულია (პაპიძე, 1987: 59-62).

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში კავშირებითი კილო გადმოიცემა სამი მწკრივის საშუალებით. ესენია: I კავშირებითი ანუ აწმყოს კავშირებითი, II კავშირებითი და III კავშირებითი (პაპიძე, 1988: 74).

შინაარსით კავშირებითი კილო გამოხატავს ირეალურ მოქმედებას და წარმოგვიდგენს მას, როგორც შესაძლებელს, სავარაუდოს, სასურველს და ა.შ. შესაბამისი მოდალური შინაარსის გამოსახატავად გამოყენებულია საკუთრივ კავშირებითი კილოს ფორმები როგორც დამოუკიდებლად, ისე (უმრავლეს შემთხვევაში) კავშირებთან, მოდალურ ზმნებთან და ნაწილაკებთან ერთად. ქართულში კავშირებითის შინაარსს გამოხატავს, აგრეთვე, არამოდალურ კილოთა ფორმებიც, გარკვეული მოდალური სიტ-

ყვებისა და ნაწილაკების დახმარებით. მიუხედავად ამისა, მოდ-ალური სემანტიკის აღნიშვნაში კავშირებითი კილო უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს და გარკვეულ შემთხვევაში იფართოებს თავის სფეროს (შდრ. II თურმეობითი) (ბერსენაძე-კაციტაძე, 2006:24).

ქართულში დადასტურებულია პროცესი, როცა თხრობითი კილოს ფორმა კავშირებითის ფუნქციას იძენს, როგორც ეს მოხდა II თურმეობითის შემთხვევაში, თუმცა ქართულშივე შეინიშნება საპირისპირო ტენდენციაც – კავშირებითის ფორმათა გამოყენების სფეროს მნიშვნელოვანი შევიწროება. მაგალითად, III კავშირებითის ფორმები ზოგჯერ ჩანაცვლებულია II თურმეობითის ფორმებით (პაპიძე, 1988: 83-84).

შეიძლება ითქვას, რომ კილოს გამოხატვის ფორმები ენების მიხედვით ძირითადად განსხვავებულია. ამ თვალსაზრისით ძალზე საინტერესო შემთხვევები იჩენს თავს ქართულის კავშირებითი კილოს ფორმების თურქულად გადმოცემისას. ქართულის კავშირებითი კილოს ფორმები თურქულად შეიძლება ნატვრითის, პირობითის, სურვილობითის, აუცილებლობითისა და ზმნის დროის ფორმების ფუნქციებით გამოიყენებოდეს.

ქართულისაგან განსხვავებით თურქულში კილოს რაოდენობა ხუთია. ესენია: თხრობითი, პირობითი, ბრძანებითი, ნატვრითი, აუცილებლობითი (Zeynep Korkmaz, 2017: 569; Muharrem Ergin, 2009: 289). ორივე ენისთვის საერთოა: თხრობითი, პირობითი (აგრეთვე ნატვრითი–არნ. ჩიქობავა) და ბრძანებითი. თურქულში განსხვავებულია აუცილებლობითი კილო, თუმცა აღნიშნული კილო ქართულად „უნდა“ მოდალური ზმნისა და აწმყოს კავშირებითის, II კავშირებითისა და II შედეგობითის მწკრივის ფორმის მეშვეობით იწარმოება.

სალიტერატურო თურქულში თხრობითი კილო განიხილება ცალკე, დანარჩენი ოთხი კილო კი – სხვა ჯგუფში. ორივე ენაში თხრობითი კილო ზმნის დროის ფორმებით გამოიხატება. რაც შეეხება დანარჩენებს, ქართულისაგან განსხვავებით თურქ-

ულში ყველა კილოს თავ-თავისი ნიშანი აქვს: პირობით-სურვილობითის ნიშანია **-sa / -se** (Günay Karaağaç, 2011: 126). როცა ეს ნიშანი პირდაპირ ზმნის ფუძეს ერთვის, მაშინ სურვილს გამოხატავს, ხოლო, როცა რომელიმე დროის ფორმას ერთვის, გამოხატავს პირობას. მაგალითად: Keşke Ayşe bize gelse - ნეტავ აიშე ჩვენთან მოდიოდეს... წინადადებაში პირობით-სურვილობითის ნიშანია **-se** გამოხატავს სურვილს, ოღონდ Bugün gelirsem yarın daha gelemem - თუ დღეს მოვედი, ხვალ ვეღარ მოვალ... წინადადებაში კი **-se** გამოხატავს პირობას.

ნატვრითი კილოს ნიშანია **-a / -e** (Tahsin Banguoğlu, 2000: 468); აუცილებლობითისა – **-malı / -meli** (Nurettin Demir, Emine Yılmaz, 2010:214); ბრძანებითის ნიშნებია მხოლოდითი რიცხვის II პირში ზმნის საწყისი ფორმის ფუძე, მხოლოდითის III პირში – **-sin / -sin, -sun, -sün**; მრავლობითის II პირში – **-ın / -in, -un, -ün**; მრავლობითის III პირში კი ზმნას **-sınlar / -sinler, -sunlar, -sünler** დაერთვის (Günay Karaağaç, 2011:121).

ქართულის აუცილებლობის სემანტიკის გადმოცემისას თურქულში საკმაოდ საინტერესო სურათი იქმნება.

როგორც აღვნიშნეთ, ვალდებულება/აუცილებლობის შინაარსს თურქულში გამოხატავს: მორფოლოგიური ნიშანი **-malı/ -meli** და აგრეთვე ზმნის ფუძესთან ერთად გამოყენებული მოდალური სიტყვა **საჭირო**-ს შესატყვისი **Gerek/Lazım**.

აუცილებლობის სემანტიკა ენებში შეიძლება სხვადასხვა ნიუანსით იყოს წარმოდგენილი: იძულება, ვალდებულება, აუცილებლობა, ბრძანება, სურვილი, თხოვნა, მოთხოვნა, შესაძლებლობა, პირობა, ყოყმანი, გაფრთხილება, გაოცება, დაბნეულობა, გაბრაზება, ემფატიკური რჩევა, აკრძალვა, გაძლიერება, მოწვევა; რაღაცის ლოგიკური ახსნა, ვარაუდი, დარწმუნებულობა.

ნ. შარაშენიძე **უნდა** მოდალობის ფორმის გაანალიზებისას წერს, რომ **უნდა** მოდალური ფორმა ლოგიკურ აუცილებლობას გამოხატავს. მაგრამ ეს არაა ერთადერთი სემანტიკა, რომელიც ამ მოდალური ფორმით გადმოიცემა. დიდი მნიშვნელობა აქვს ზმნ-

ის ფორმას - კილოსა და მწკრივს. სხვადასხვა კომბინაციაში კონსტრუქციას განსხვავებული სემანტიკა ენიჭება. მათი განსხვავებული შინაარსი გამოწვეულია ზმნის ფორმით. ამდენად, ეს საკითხი ენის სწავლების პროცესში გასათვალისწინებელია, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი სემანტიკური ნიუანსების ანალიზი მხოლოდ ენის ფლობის მაღალ დონეზე შეიძლება მოხდეს (შარაშენიძე, 2014:84).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ **უნდა** ნაწილაკი კავშირებითის ნაკვეთთან ერთად გამოხატავს კატეგორიულობას, ვალდებულებასა და აუცილებლობას. თანამედროვე ქართულში **უნდა** ნაწილაკი გამოიყენება სამ მწკრივთან: აწმყოს კავშირებითთან, II კავშირებითთან და II შედეგობითთან.

ა. აწმყოს კავშირებითი.

როგორც ცნობილია, აწმყოს კავშირებითი ცალკე მწკრივად ჩამოყალიბდა მას შემდეგ, რაც I კავშირებითის დაშლის შედეგად ჩამოყალიბდა აწმყოს კავშირებითი და მყოფადის კავშირებითი (პაპიძე, 1984:81). აწმყოს კავშირებითი თანამედროვე ქართულში გამოიყენება სხვადასხვა ფუნქციით.

კერძოდ, წინადადებაში – „თავადს – თავადობა უნდა ეტყობოდეს და გლეხს – გლეხოზა“ = თურქ. „Beyin bey olduđu, köylünün de köylü olduđu anlaşılmalı“. უნდა ნაწილაკის გამო ორივე ენაში გამოხატულია ვალდებულება. „ეს ამბავი რაღაცას უნდა ნიშნავდეს, ისე კი ძალიან ლამაზი თვალეზი უნდა ჰქონდეს“ = თურქ. „Bu haberin bir anlamı olmalı, normalde çok güzel gözleri olmalı“. პირველი წინადადება ეჭვის მატარებელია, ხოლო მეორე – ვარაუდისა. ორივე შემთხვევაში თურქულიც იმავე მნიშვნელობას ატარებს, რაც ქართულშია. „რისი უნდა მეშინოდეს; რა უნდა მრცხვენოდეს; რა უნდა მინდოდეს...!“ = თურქ. „Neden korkmalıyım; neden utanmalıyım; ne isteyebilirim?“ ქართული უნდა ნაწილაკიანი აწმყოს კავშირებითის ფორმების თურქულში გადატანისას გვხვდება საინტერესო სურათი, კერძოდ, პირველი ორი

წინადადება ზუსტად გამოხატავს აუცილებლობას „Korkmalıyım, utanmalıyım“, ხოლო ბოლო წინადადებით კი გადმოცემულია შესაძლებლობის მნიშვნელობა „isteyebilirim“, რაც აწმყოსკავშირებითიანი უნდა ნაწილაკის ერთ-ერთი ფუნქციაა.

აწმყოს კავშირებითი რთულ ქვეყნობილ წინადადებასთან ხშირად გამოხატავს პირობითობას. აღნიშნულთან დაკავშირებით პაპიძე აღნიშნავს, რომ აწმყოს კავშირებითის პირობითო მოდ-ალობა შეიძლება დავადასტუროთ დროის გარემოებითი დამ-ოუკიდებელი წინადადების, მიზეზის, მიზნის... და სხვა დამოუ-კიდებელ წინადადებათა შემცველ რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებებში (პაპიძე, 1984:94): მაგიდის მეორე მხარეს რომ ვისხდეთ, უფრო გამიიოლდებოდა მდგომარეობა - Masanın diğer tarafına otursak durumumuz daha kolaylaşırdı.

ქართულ სალიტერატურო ენაში აწმყოს კავშირებითის ასეთი კონსტრუქციები გამოიყენება კითხვა-მიგების დიალოგე-ბშიც: ორი ამდენი რომ გყავდეს, რას იზამ? – Bundan iki kat fazla olsa ne yaparsın?

ნატვრითი შინაარსის გამოხატვა აწმყოს კავშირებითი კი-ლოს ერთ-ერთი გამოკვეთილი და დამახასიათებელი ფუნქციაა. ნეტავ ყველაფერი ვიცოდე - Keşke her şeyi bilsem. ნეტავ ნაწილ-აკიანი მეორე კავშირებითი „ნატვრითობის“ შინაარსს გადმოს-ცემს ქართულშიც და თურქულშიც.

აწმყოს კავშირებითით გადმოიცემა ძირითადად ბრძანებ-ითი კილოს მუქარისა და მოწოდების შინაარსის მქონე კონსტ-რუქციები. იცოდეთ, აწი ასე ვერ მოიქცევით! – Bir daha böyle davranmamanız gerektiğini iyi bilin!

აწმყოს კავშირებითთან ყველაზე მეტად გამოიყენება **უნდა** და **თითქოს** ნაწილაკები: შენ ისე ლაპრაკობ, **თითქოს** ჯარში **მივ-დიოდეთ!** – Sen öyle konuşuyorsun ki sanki askere gidiyoruz. აღნ-იშნული წინადადება თურქულად აწმყოს კავშირებითიანი ზმნ-ური ფორმით ითარგმნება.

ძალზე საინტერესოა უნდა ნაწილაკიანი აწმყოს კავშირებითის გამოყენება, რომელიც ძირითადად სამი ფუნქციით გამოიყენება:

1. აწმყოს კავშირებითი, II კავშირებითის მსგავსად ვალდებულებისა და აუცილებლობის მოდალურ შინაარსს გადმოსცემს და II კავშირებითის შემცველ კონსტრუქციისაგან ძირითადად ასპექტისა და დროული განზოგადების მიხედვით განსხვავდება. როდესაც II კავშირებითიანი ფორმები მომავალში შესასრულებელ მოქმედებას აღნიშნავს, აწმყოს კავშირებითის ფორმები კი დროულად განუსაზღვრელია, ზოგადია: მე ამას უნდა ვაკეთებდე – Benim bunu yapıyor olmam gerekiyor. როგორც ვხედავთ მოცემულ წინადადებაში დრო არ არის არ არის განსაზღვრული.

2. უნდა ნაწილაკიანმა აწმყოს კავშირებითმა შეიძლება გამოხატოს ეჭვის, ვარაუდის, მიზეზის, შესაძლებლობების... შინაარსები: ეს ამბავი რაღაცას უნდა ნიშნავდეს – Bu olay bize bir şey işaret ediyor olmalı! აქ გადმოცემულია მოუბრის ვარაუდი და მისი თვალსაზრისი.

3. უნდა ნაწილაკიანი აწმყოს კავშირებითი ხშირად გამოიყენება რიტორიკულ წინადადებებში, დიალოგებში, სადაც კთხვაზე კითხვით არის გაცემული პასუხი (პაპიძე, 1984:101-103): არ მიდიხარ? – რატომ უნდა მივდიოდე, როცა აქ უმრავი საქმე მაქვს – Gitmiyor musun? – Burada işim varken neden gidiyor olmalıyım?

აღსანიშნავია, ისიც რომ აწმყოს კავშირებითი სხვა კავშირებითებისაგან ხშირად გამოიყენება ნაწილაკის გარეშე, რაც საერთოდ ხელს არ უშლის გამოიხატოს სასურველი შინაარსი: ვერ ვიტყვი, რომ მესმოდეს ყველაფერი – Her şeyi anlıyor olduğumu söyleyemem. ამ შემთხვევაში თითქოს ნაწილაკის შინაარსია გამოხატული.

ბ. II კავშირებითი

რაც შეეხება აუცილებლობით კილოს, ამის მისაღებად II კავშირებითის წინ იწერება მოდალური ზმნა „უნდა“. მაგალი-

თად: ხვალ აუცილებელი საქმე მაქვს, ადრე უნდა დავიძინო – Yarın önemli işim var erken uyumalıyım. აღნიშნულ წინადადებაში -malı არის აუცილებლობითი კილოს ნიშანი და ყოველთვის გამოხატავს აუცილებლობას.

თანამედროვე ქართულში უნდა ნაწილაკისა და მოდალური სიტყვა **საჭიროა**-ს საშუალებით **II კავშირებითმა** შეიძლება გამოხატოს მომავალში მოქმედების აუცილებელი შესრულება. მაგალითად, წინადადებაში – „ასე არ უნდა წაიკითხო!“ = თურქ. “Böyle okumamalısın!” – **უნდა** ნაწილაკიანი II კავშირებითი თურქულშიც აუცილებლად შესასრულებელ მოქმედებას გადმოსცემს აუცილებლობითი კილოს ნიშნების (-Malı, -Meli) მეშვეობით: მე ვფიქრობ, ხელოვანი ქალი არ უნდა გათხოვდეს - Sanatçı kadının evlenmemesi gerektiğini düşünüyorum. Sanatçı kadın evlenmemeli!

ქართულისაგან განსხვავებით სიტყვა **საჭიროს** თურქული ვარიანტი **Gerek** სხვადასხვა მწკრივისა და კილოს ფორმით გვხვდება: **ზმნის ფუძე+პირის ნიშნის სახით კუთვნილებითი ნაცვალსახელის ნიშანი + Gerek + მწკრივის ნიშანი:**

Yapmam gerekiyor	(რადაცის) გაკეთება მჭირდება
Yapmam gerekiyordu	(რადაცის) გაკეთება მჭირდებოდა
Yapmam gerekecek	(რადაცის) გაკეთება დამჭირდება
Yapmam gerekecekti	(რადაცის) გაკეთება დამჭირდებოდა
Yapmam gerekti	(რადაცის) გაკეთება დამჭირდა
Yapmam gerekmiş	(რადაცის) გაკეთება დამჭირვებია
Yapmam gerekmişti	(რადაცის) გაკეთება დამჭირვებოდა

Yapmam gerekse	(რადაცის) გაკეთება რომ დამჭირდეს
Yapmam gerekebilir	(რადაცის) გაკეთება შეიძლება დამჭირდეს

საინტერესოა ერთი ფაქტიც, რომ თურქული **საჭიროს** (Gerek) სინონიმი **Lazım-ს** არ ერთვის მწკრივის ნიშნები, სამაგიეროდ გამოიყენება მეშველი ზმნის ფორმებთან ერთად: Yapmam lazım (= ჩემი გაკეთებაა საჭირო), Yapmam lazımdı (= ჩემი გაკეთება იყო საჭირო), Yapmam lazımımış (= ჩემი გაკეთება ყოფილა საჭირო), Yapmam lazımsa (=ჩემი გაკეთება რომ იყოს საჭირო).

აუცილებლობითი სემანტიკის ფორმებზე მუშაობისას წავაწყდით ერთ საინტერესო შემთხვევას, რომლის მიხედვითაც მომავალი დროის მიმდებარე ფორმები თურქულად გადმოიცემა აუცილებლობითი კილოს სემანტიკით. ამ შემთხვევაში გასათვალისწინებელია ინტონაცია: გასაკეთებელი მაქვს (=უნდა გავაკეთო - Yapmalıyım / Yapmam lazım), წასასვლელი ვარ (=უნდა წავიდე - Gitmeliyim / Gitmem lazım), მოსატანი მაქვს (=უნდა მოვიტანო - Getirmeliyim / Getirmem lazım), მისახედი მაქვს (=უნდა მივხედო - Bakmalıyım / Bakmam lazım), დასაბრუნებელი ვარ (=უნდა დავბრუნდე - Dönmeliyim / Dönmem lazım), მოსაყოლი მაქვს (=უნდა მოვუყვე - Anlatmalıyım / Anlatmam lazım) და ა. შ.

თანამედროვე ქართულში **II კავშირებითია**, აგრეთვე, რაც (არ) უნდა თქვას, გააკეთოს, იფიქროს... ტიპის ფრაზეოლოგიურ გამოთქმებში. მაგალითად, წინადადებაში – „რაც არ უნდა იჩქაროს, მაინც დაგვიანებულია“ = თურქ. „Ne kadar acele ederse etsin, yinede geç kalınmış“ – (რაც არ უნდა) თურქულად პირობითი კილოს ნიშნით (-sa/-se), ხოლო (იჩქაროს) მიმდებარე ფორმითაა (geç kalınmış) გამოხატული.

ბრძანება/თხოვნა/მოთხოვნა ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული სემანტიკური მნიშვნელობებია. ნიუანსები კარგად ჩანს ზეპირ მეტყველებაში, სადაც ამის დადგენა ინტონაციის

საშუალებითაც შეიძლება. მათი ზუსტი გამიჯვნა წერილობით ტექსტებში, უმეტეს შემთხვევაში, ფართო კონტექსტის საშუალებით ხდება შესაძლებელი.

„ფრთხილად უნდა იყო, ძალიან ფრთხილად - Dikkatli, hem de çok dikkatli olmalısın“. **უნდა** კავშირიანი მეორე კავშირებითი „გაფრთხილების“ შინაარსს გადმოსცემს ქართულშიც და თურქულშიც.

აუცილებლობის სემანტიკა ქართულში გამოიყენება კითხვით და უარყოფით ფორმებშიც. ამ შემთხვევაში ძირითადად გამოხატავს აუცილებლობისა და ვალდებულების არარსებობას. მომავლის მნიშვნელობის გამოხატვის დროს **უნდა + II კავშირებითი** ზოგჯერ ნაწილაც **უნდა-ს** გარეშე გამოიყენება. მაგალითად: „მას გადაწყვეტილი ჰქონდა აღარ ეფიქრა ამაზე - O kararını vermişti. Artık bunu düşünmemesi gerekiyordu; ჩვენ არ უნდა წავიდეთ? – Biz gitmemeli miyiz?“ პირველი წინადადების თურქულად გადმოცემისას თურქულში აუცილებლობითი კილოს ნიშანი ან სიტყვა საჭიროს გამოყენება აუცილებელია. მის გარეშე აუცილებლობის სემანტიკის გამოხატვა შეუძლებელია.

აუცილებლობის სემანტიკა მესამე პირის ფორმებში განსხვავებულად წარმოჩინდება ნაცვალსახელის გარეშე და იგი კონტექსტის მიხედვით განისაზღვრება: უნდა წავიდეს კონსტრუქცია გამოხატავს ერთდროულად სურვილსაც და აუცილებლობასაც. ქართული ენით დაინტერესებულისთვის რთულად ამოსაცნობია, რომელი მნიშვნელობითაა გამოყენებული. ეს საკითხი თურქულში განსხვავებული გრამატიკული ნიშნებითაა წარმოდგენილი და მარტივია მისი გაგება: უნდა წავიდეს - gitmek istiyor გამოხატავს სურვილს და gitmeli კი გამოხატავს აუცილებლობას, ვალდებულებას. ქართულში კი კონტექსტის გაუთვალისწინებლად შეუძლებელია დადგენა, თუ რომელი გამოხატავს სურვილს და რომელი აუცილებლობას.

გ. II შედეგობითი

თანამედროვე ქართულში II შედეგობითი გადმოიცემა წარსული (იშვიათად მომავალი) დრო, თხრობითი ან კავშირებით-პირობითი კილო, ზოგჯერ - უნახაობის სემანტიკაც.

ქართული უნდა + II შედეგობითის ფორმები გადმოსცემენ წარსულის ვალდებულების/აუცილებლობის, შესაძლებლობის, ალბათობის შინაარსს. ხშირად ამ მნიშვნელობებს კონტექსტიც აზუსტებს. მაგალითად, ხშირი შეხვედრები მოსაბეზრებელი ხდებოდა; ამიერიდან უფრო იშვიათად უნდა ენახათ ერთმანეთი - Sık görüşmeler sıkıcı bir hal almıştı, bundan sonra birbirlerini daha az görmeleri gerekiyordu.”, მე გუშინ უნდა მოვსულიყავი, მაგრამ ვერაფრით ვერ მოვახერხე - Dün gelmeliydim ama bir türlü gelemedim...

უნდა ნაწილაკიანი II შედეგობითი აგრეთვე გამოხატავს აუცილებლობას წარსულში; დარწმუნებულობას; ლოგიკური დასკვნით მიღწეულ დარწმუნებულობას, ეჭვს, ვარაუდს: იმ კაცს რაიმე მიზეზი უნდა ჰქონოდა - O adamın elle tutulur bir sebebi olmalıydı; ეს უნდა ეთქვა ერთ-ერთი მათგანს, ვინც იმ საღამოს ჩვენთან იყო - Bunu, o akşam bizde olanlardan biri söylemiş olmalı...

ქარფთულ ენაში ხანდახან თხოვნა, იძულება, აუცილებლობა, ვარაუდი, ეჭვი გადმოიცემა როგორც II კავშირებითის, ისე II შედეგობითის შემცველი კონსტრუქციებით: ვიცოდი, რომ ძველი მეგობრები ხარტ და შარშან უნდა დასწრებოდით წვეულებას - Eski dostlar olduğunuzu ve bu davete geçen sene de katılmamız gerektiğini biliyordum; თუ ია უარს იტყოდა, მთელი ქონება შორენას უნდა გადასცემოდა - İa'nın olumsuz cevap vermesi durumunda bütün malvarlığının Şorena'ya verilmesi gerekiyordu...

ქართულში უნდა + II შედეგობითის ფორმებით ხშირად მომავლის გაგება გამოიხატება: „მადლობელი იყო იმის გამო, რომ ახალი გეგმა აღარ უნდა შეედგინა - Yeni plan hazırlamayacağı için müteşekkir olmalıydı.“ მოცემულ წინადადებაში აღარ უნდა

გულისხმობს უკვე მომხდარის გამეორების არააუცილებლობას მომავალში.

უნდა + II შედეგობითის ფორმები ქართულში სემანტიკური მნიშვნელობით შეესაბამება ვალდებულება /აუცილებლობას (რომელიც მოხდა ლაპარაკის მომენტამდე): „აქ ერთმანეთს ებრძოდნენ გარკვეული ინტერესები, გარკვეული ჯგუფები. ლეილას აუცილებლად უნდა ემოვნა მფარველი - Burada belli başlı çıkarlar ve düşünceler birbirleri ile çatışıyorlardı. Bundan dolayı Leyla kesinlikle kendisini koruyacak birisini bulmalıydı.“

უნდა + II შედეგობითი ან მხოლოდ **II შედეგობითის** ფორმა ქართულში გადმოსცემს კითხვის, ვარაუდის, ეჭვის, შემფოთების, რჩევისა და თხოვნის შინაარს: „ჩემი ძვირფასი მეგობარი ილია ისე კეთილი ადამიანია, რომ ჩემები მისი მადლობელია. იმ უცხო ქალაქში რა უნდა ექნათ მის გარეშე, არ ვიცი - Benim değerli dostum İlia o kadar iyi bir insan ki bizimkiler ondan çok memnunar. O olmasaydı ne yapabilirlerdi bilemiyorum.“

ზოგჯერ „შეძლებას“ ინფინიტიურ კონსტრუქციაში ენაცვლება მოდალური ნაწილაკი **უნდა**, რომელსაც კითხვით ფორმაში კატეგორიული აუცილებლობის სემანტიკა რამდენადმე შესუსტებული აქვს: „ეს არ ყოფილა თვითმკვლელობა. დარწმუნებული ვარ, რომ არ ყოფილა, მაგრამ როგორ უნდა მომხდარიყო მკვლელობა? – Bu bir cinayet değilmiş. Cinayet olmadığından eminim ama bu nasıl bir cinayet olabilirdi ki?“ თურქულ თარგმანშიც, მისი შინაარსიდან გამომდინარე, გამოყენებულია შეძლების სემანტიკა.

უნდა + II შედეგობითის ფორმები ზოგჯერ ვალდებულება /აუცილებლობასთან ერთად ერთგვარი საყვედურის სემანტიკასაც გადმოსცემენ: „მას უნდა გაეძლო ამ შემოტევისთვის. ყველაფრისთვის უნდა მიეფურთხებინა და უგზოუკვლოდ გადაკარგულიყო - O, bütün bu saldırılara göğüs germeli, her şeyi elinin tersiyle itip arkasında iz bırakmadan ortalıktan kaybolmalıydı.“

ქართულში სურვილის გამომხატველი კონტრუქცია **მინდა** + **II კავშირებითის** მესამე პირი და აუცილებლობითის კონტრუქციის მესამე პირი გამოიყენება ერთნაირად, ანუ პირველ შემთხვევაში უნდა დამოუკიდებელი ზმნის ფუნქციითაა და იცვლება პირისა და რიცხვის მიხედვით, ხოლო მეორე შემთხვევაში იგი მოდალური ზმნის ფუნქციითაა და არ იცვლება პირისა და რიცხვის მიხედვით.

მე მინდა მოვამზადო	მე უნდა მოვამზადო
შენ გინდა მოამზადო	შენ უნდა მოამზადო
მას უნდა მოამზადოს	მან უნდა მოამზადოს
ჩვენ გვინდა მოვამზადოთ	ჩვენ უნდა მოვამზადოთ
თქვენ გინდათ მოამზადოთ	თქვენ უნდა მოამზადოთ
მათ უნდათ მოამზადონ	მათ უნდა მოამზადონ

აღნიშნული თავისებურება გარკვეულ წილად იწვევს გაუგებრობას და ქმნის მნიშვნელოვან პრობლემას ენის სწავლების პროცესში. ამიტომ აუცილებელია მისი გათვალისწინება. სემანტიკის გარეშე არ გვეცოდინება რომელი ატარებს აცილებლობის შინაარსსა და რომელი სურვილს? მაგალითად, „უნდა წავიდეს“ ფორმას შეიძლება აუცილებლობის შინაარსიც ჰქონდეს და ასევე სურვილიც. თურქულში კი სულ სხვა სურათი იქმნება: უნდა წავიდეს (= თურქ. Gitmeli.); უნდა წავიდეს (= თურქ. Gitmek istiyor). ორივე კილო თავთავისი ნიშნებითაა გამოყენებული და ამიტომ საერთოდ არ ხდება შინაარსობრივი აღრევა. ქართულით დაინტერესებული პირი აღნიშნული გაეგებრობის თავიდან ასაცილებლად უნდა დააკვირდეს სემანტიკურ მხარეს.

ჩვენ მიერ ჩატარებული ანალიზის შედეგად ჩანს, რომ ძირითად გრამატიკულ შესატყვისობას ქმნის II კავშირებითისა და II შედეგობითის ფორმები. კავშირებითის ფორმები უმეტესწილად გამოიყენება მოდალურ სიტყვებთან და მოდალურ ნაწილაკებთან ერთად, დამოუკიდებლად და ასევე მათ გარეშეც.

ქართულ-თურქული ზმნის აუცილებლობითი სემანტიკის ფორმათა შედარებითი ანალიზის შედეგად კარგად ჩანს სტრუქტურულად განსხვავებულ ორ ენას შორის როგორც საერთო, ისე განსხვავებული მხარეები. მსგავსება და განსხვავება ეხება სემანტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური საშუალებების შესაბამისობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- Banguoğlu, Tahsin. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları, 528.
- ბერსენაძე-კაციტაძე, მარინე. (2006). „მოდლობა ქართულსა და ინგლისურში“, საკანდ. დისერტაცია. არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტი.
- გოგოლაშვილი, გოგი. (2010). *ქართული ზმნა: ფორმაწარმოების საკითხები*. თბილისი: გამომცემლო „მერიდიანი“.
- Demir, Nurettin., Yılmaz, Emine. (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayım/Tanıtım.
- კვაჭაძე, ლეო. (1993). *ქართული ენა*. თბილისი: გამომცემლობა „რუბიკონი“.
- Korkmaz, Zeynep. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- პაპიძე, ასმათ. (1984). *აწმყოს კავშირებითი ფუნქციებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი*. თბილისი. გამომცემლობა: „მეცნიერება“.
- პაპიძე, ასმათ. (1987). „კილოს კატეგორია და კავშირებითი ნაკვეთთა ფუნქციები თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში“, საკანდ. დისერტაცია. არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტი.

- პაპიძე, ასმათ. (1988). *მყოფადის ხოლმეობითი თანამედროვე ქართულში*. ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები. წიგნ. VIII. თბილისი.
- შანიძე, აკაკი. (1980). *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*. თხზულებანი ტ. III. თბილისი: „თსუ“. გამომცემლობა.
- შარაშენიძე, ნინო. (2014). *მოდალობის კეტეგორია ქართულში: მისი სწავლების მეთოდები და სტრატეგიები უცხოელთათვის*. საერთაშორისო ჟურნალი მულტილინგვური განათლებისთვის # 3.
- ჩიქოზავა, არნ. (1952). *ენათმეცნიერების შესავალი*. თბილისი: „თსუ“. გამომცემლობა.
- Karaağaç, Günay. (2013). *Türkçenin Dilbilgisi*. İstanbul Akçay Yayınları.